

**СКЛАД ТА ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ СЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНИХ
УСТАНОВ НИЖЧИХ ІНСТАНЦІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
КІНЦЯ ХVІІІ - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.
(на прикладі повітових судів)**

Кількість цивільних чиновників та рядових службовців у державних установах Російської імперії до кінця ХVІІІ ст. була відносно незначною. Після адміністративних реформ Катерини ІІ число установ збільшилося, а чиновницький апарат розширився. На службу приймалися вихідці з дворянського стану. Але служба в установах перших інстанцій не була популярною у дворян з причини великих обсягів роботи, низького професійного рівня та мізерної платні (питання про платню навіть не відразу було відрегульоване - наприклад, службовці судово-адміністративних органів певний час утримувалися на кошти, що сплачувалися позивачами чи відповідачами за різні послуги). Згодом таке становище змінюється і чиновницький апарат розростається. Цьому сприяла низка причин:

- дворяни були зобов'язані прослужити певний час на користь держави, інакше ризикували бути позбавленими дворянства;
- дефіцит чиновництва сприяв появі можливості вступу на службу представників деяких інших соціальних груп, які завдяки цьому могли потрапити до привілейованого стану (інколи це робилося всупереч юридичним нормам, але з їхньої "німої" згоди) тощо.

На початку ХІХ ст. службовий апарат імперії настільки розрісся, що чиновництво фактично оформилося в окрему соціальну групу. Кожна державна установа першої інстанції мала у своєму штаті велику кількість службовців, багато з яких не мали навіть найнижчого чину за табеллю про ранги, але у перспективі могли його отримати. Такими були, як правило, т.зв. канцелярські служителі - їх було найбільше. Були у таких установах й інші посади. Розглянемо це питання на прикладі повітових судів. Вони діяли з 1775 р. (на території Лівобережної України та деяких інших регіонів Російської імперії - з 1782 р.) до скасування їх у процесі судової реформи 60-х років ХІХ ст. Це були судово-адміністративні установи першої інстанції спочатку для вирішення дрібних цивільних і кримінальних справ місцевого дворянства, а пізніше - всіх станів, крім міських.

Спеціальних комплексних досліджень даним установам не присвячувалося, хоча побіжно питання їх функціонування торкалися у

своїх працях багато дослідників, зокрема історики права. Але більшість науковців, згадуючи про штат службовців повітових судів, називають лише повітового суддю та двох засідателів (або підсудків) від дворянства, рідко згадуються ще двоє засідателів від селян, які з'явилися у цих установах на початку XIX ст. Така незначна кількість службовців не могла фізично впоратися з тим обсягом роботи, що покладалася на повітові суди. Штат цих установ, як зазначалося вище, був набагато ширшим. Службовці тут, як і в інших установах, поділялися на чиновників, які мали класний чин за табеллю про ранги, та рядових службовців. Серед останніх були названі вище канцелярські служителі, а також архіваріус, сторож, перепльотчики та інші.

Серед матеріалів повітових судів, що збереглися в багатьох архівосховищах України, Росії, Білорусі тощо, зустрічаються документи, де називаються всі службовці того чи іншого суду. Згідно з цими документами, на службі у повітових судах одночасно могли перебувати навіть близько 40 осіб. Частина з них, щоправда, були "мертвими душами" і не виконували реальної служби (значилися лише для отримання чергового класного чину), що підтверджується, наприклад, мемуарними свідченнями таких діячів першої половини XIX ст., як Матвій та Олександр Лазаревські.

Щодо освітнього рівня чиновників, зокрема службовців державних установ нижчих інстанцій, то тут спостерігалася нестача професійно освічених кадрів. Особливо гострою ця проблема була у XVIII-XIX ст. Довгий час займати різноманітні посади в державних установах на українських та російських землях мали право лише представники привілейованих верств суспільства. Але сам по собі соціальний статус виконавця тих чи інших функцій не давав ефективного результату. Все більше виникала потреба в освічених кадрах. Освіта ставала доступнішою, але теж для представників еліти (козацької старшини, дворян). Особам, які отримали належну освіту, надавалося пільгове право більш швидкого просування по службі.

Отримання освіти стало більш системним явищем на українських землях з кінця XVIII - початку XIX ст. - у цей час функціонують декілька університетів, повітові училища і т.п.

При зарахуванні на державну службу (крім військової) вимагалися три основних документи - довідка від предводителя дворянства про дворянське походження, метричний запис про народження та атестат про освіту. З цих документів робилися копії, що залишалися в установі, куди особа приймалася на службу, а

оригінали поверталися власнику. Таким чином, в усіх архівних фондах державних установ кінця XVIII - початку XX ст. можна досить часто зустріти документи про освіту службовців цих установ. Не стали виключенням і матеріали повітових судів.

Основна маса чиновників державних установ нижчого рівня кінця XVIII-XIX ст. отримувала освіту у повітових училищах, і дуже незначна їх кількість навчалася в інших закладах освіти. Коло предметів, що вивчалися в повітових училищах, було доволі обмеженим. Це впливало лише на рівень загальної грамотності особи, не готуючи при цьому фахівця для державної служби. Основними дисциплінами були: закон Божий, арифметика, геометрія, граматики російської мови, всесвітня та російська історія, географія, фізика, малювання. Інколи вивчалися латинська, французька та німецька мови.

Документи про освіту видавалися закладом, де навчався майбутній чиновник. Тут зазначалося: скільки провчився учень у цьому закладі, які предмети він вивчав і з якою успішністю, яку мав поведінку. У цих документах обов'язково містилася інформація про те, що учень "окончил полный курс учения" чи неповний. Це пояснюється тим, що "полный курс" давав згадуване вище пільгове право почати службу з більш високого чину за табеллю про ранги (на 1 ступінь), ніж особам, які не закінчили навчання. Атестат чи свідоцтво завірялися печаткою навчального закладу і підписами директора або наглядачів закладу та кількох вчителів.

Два питання, порушені у даних тезах, вважаються нам досить важливими для подальшого, більш глибокого вивчення. У відомостях про різні державні установи (у тому числі нижчого рівня), як правило, згадуються лише основні їх посадовці. Наприклад, говорячи про склад повітових судів, більшість дослідників називають лише суддів та засідателів, рідко згадуючи про дрібніших службовців - канцелярських служителів, архіваріусів та інших. Це характерна картина і у випадках, коли йдеться про склад інших установ. Окрім того, фактично не приділяється уваги соціальному статусу цих людей, їхнім конкретним службовим функціям, причинам вступу на державну службу тощо.

Досліджуючи проблему освітнього рівня всіх службовців вказаних державних установ, ми будемо мати змогу зробити об'єктивніші висновки про ефективність функціонування місцевих інстанцій різного спрямування (судових, правоохоронних, адміністративних, фінансових тощо).